

УДК 821.111'06-4-92

Д40

Тоні Джадт. КОЛИ ЗМІНЮЮТЬСЯ ФАКТИ. Есеї, 1995–2010 / Упорядниці й авторка передмови Дженніфер Гоманс; перекл. з англ. С. Андрухович. — Львів : Човен, 2021. — 448 с.

ISBN 978-617-95022-4-8

«Коли змінюються факти» — збірка есеїв, але водночас це збірка одержимостей. Одержимостей Тоні. Усі вони тут: Європа й Америка, Ізраїль та Близький Схід, правосуддя, простір громадянської дискусії, держава, міжнародні відносини, пам'ять і забуття, а понад усе — історія. Повторювана знову і знову на цих сторінках пересторога, яка вказувала, що ми засвідчуємо крах «економічної епохи», її перетворення на «еру страху» і входження до «нової епохи непевності», знаменувала глибину його пригніченості та стурбованості через курс, який взяла політика. Його очікування були високими, він був відданим спостерігачем. Гадаю, у цих есеях ви знайдете і проникливого реаліста, який вірив у факти, події, дані, і ідеаліста, який не мав прагнень дрібніших за добре прожите життя; і не тільки для себе, але й для суспільства. (*Дженніфер Гоманс*)

**Видання побачило світ за сприяння Відділу преси, освіти і культури
Посольства США в Україні**

Перекладено за виданням: Tony Judt. When the Facts Change. Essays, 1995–2010. Edited and introduced by Jennifer Homans. William Heinemann. London. 2015. ISBN 9780434023080

© The Estate of Tony Judt, 2015

© Jennifer Homans, 2015

© Софія Андрухович, переклад, 2021

© Оксана Васьків, дизайн обкладинки, 2021

© Видавництво «Човен», 2021

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ТОНІ ДЖАДТ

**КОЛИ ЗМІНЮЮТЬСЯ
ФАКТИ**

Есеї
1995—2010

Переклала з англійської Софія Андрухович

ЧОВЕН

Львів 2021

[Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Зміст

ПЕРЕДМОВА: Із чистим сумлінням 9

ЧАСТИНА ПЕРША **1989: НАШІ ЧАСИ**

розділ 1. Все гірше і гірше	23
розділ 2. Європа: велика ілюзія	42
розділ 3. Злочини й переступи	62
розділ 4. Чому холодна війна спрацювала	82
розділ 5. Свобода і Фрідонія.....	105

ЧАСТИНА ДРУГА **ІЗРАЇЛЬ, ГОЛОКОСТ І ЄВРЕЇ**

розділ 6. Дорога в нікуди.....	131
розділ 7. Ізраїль: альтернатива	140
розділ 8. Лобі, а не змова	151
розділ 9. «Проблема зла» у повоєнній Європі	156
розділ 10. Грунтовні фікції	170
розділ 11. Ізраїль повинен ревізувати власний етнічний міф.....	176
розділ 12. Ізраїль без кліше	180
Розділ 13. Що робити?.....	186

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
9/11 ТА НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК

розділ 14. Про «Чуму».....	203
розділ 15. Найбільший ворог собі	216
розділ 16. Як ми живемо нині	238
розділ 17. Антиамериканці за кордоном.....	257
розділ 18. Новий світовий порядок	275
розділ 19. Чи ООН приречена?.....	295
розділ 20. Чи навчилися ми чогось?	314

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА
ЯК МИ ЖИВЕМО НИНІ

розділ 21. Слава залізниці.....	331
розділ 22. Поверніть колії!.....	342
розділ 23. Руйнівна сила новітності.....	352
розділ 24. Що живе і що померло в соціальній демократії?	370
розділ 25. Покоління невизначені.....	393

ЧАСТИНА П'ЯТА
У ПІДСУМКУ МИ ВСІ МЕРТВІ

розділ 26. Франсуа Фюре (1927–1997)	401
розділ 27. Амос Елон (1926–2009).....	410
розділ 28. Лешек Колаковський (1927–2009).....	416
Хронологічний перелік опублікованих есеїв та статей Тоні Джадта	425
Іменний і предметний покажчик.....	433

Дженніфер Томанс

ПЕРЕДМОВА:

Із чистим сумлінням

Єдиний шлях написати цю передмову в моєму випадку — це відокремити чоловіка від його ідей. Інакше образ чоловіка, якого я кохала та з яким була одружена від 1993-го і до його смерті 2010-го, притягуватиме мене до себе, застилаючи шлях до ідей. Маю надію, що, читаючи ці есеї, ви також зосередитесь на ідеях, адже це — добрі ідеї, написані з чистим сумлінням. Вислів «із чистим сумлінням», можливо, був улюбленим для Тоні, його найвищим стандартом, і він дотримувався його в усьому, що писав. На мою думку, цей вислів позначав для нього писання, вільне від прорахованості та маніпуляцій — і інтелектуальних, і будь-яких інших. Чисте, чітке, чесне свідчення.

Це книжка про наш час. Крива спадає: із висот сподівань і можливостей революції 1989 року до розгубленості, спустошення, втрат 9/11, до війни в Іраку, поглиблення кризи на Близькому Сході, і — як це бачилося Тоні — до самогубного занепаду американської республіки. Зі зміною фактів і розгортанням подій Тоні щоразу дужче і прикріше виявлявся обернутим проти течії. Усю свою інтелектуальну потугу він вкладав у боротьбу, в якій прагнув розвернути корабель ідей — хай на дешицю — в іншому напрямку. Ця історія уривається різко, у мить його передчасної смерті.

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Для мене ця книжка — водночас дуже інтимна, адже «наш час» — це також і «мій час» разом із Тоні: ранні есеї датовані першими роками нашого шлюбу й належать до періоду, коли народився наш син Деніел, вони супроводжують наше спільне життя у Відні, Парижі, Нью-Йорку, народження Ніколаса та міцнішання нашої родини. Наше спільне життя — і не випадково — розпочалося з падінням комунізму 1989 року: я вчилася на магістратурі в Нью-Йоркському університеті, де Тоні викладав. Улітку 1991 року я подорожувала Центральною Європою, а коли повернулася, то прагнула знати більше. Мені порадили вдатися до незалежного навчання з Тоні Джадтом.

Я так і вчинила — наш роман розпочався на тлі книжок і розмов про європейську політику, війну, революцію, правосуддя, мистецтво. Це не скидалося на звичні навчальні зустрічі: наш другий «урок» відбувся у ресторані за вечерею. Тоні відсунув книжки, замовив вино й розповів мені про час, який він провів у комуністичній Празі. Тоді, 1989 року, невдовзі після Оксамитової революції, коли кризь мовчазні, засипані снігом площі й вулиці ми рухалися вглиб ночі, чітко і трепетно прочуваючи поворот плину історії — як і тих почуттів між нами, що вже були очевидними. Ми переглядали фільми, відвідували мистецькі виставки, їли китайську їжу, він навіть готував (кепсько). Врешті — і це був вирішальний момент наших залицянь — він запросив мене в подорож Європою: Париж, Відень, Будапешт, страхітлива їзда через перевал Симплон під час бурі (я була за кермом, він потерпав від мігрені). Ми подорожували потягами, і я спостерігала, як він докладно вивчав розклади, вираховував час відправлення та прибуття, немов хлопчак у цукерковій крамничці: Церматт, Бріг, Флоренція, Венеція.

Наш роман був чудесним, він був європейським романом, частиною більшого роману з Європою, який визначав життя Тоні, працю його життя. Гадаю, що часами він бачив себе європейцем. Хоча не зовсім ним був. Звісно, він розмовляв французькою, німецькою, італійською, чеською мовами, івритом, трохи знав іспанську, але ніколи не почувався «вдома»

в жодній із цих країн. Більшою мірою він був *центральною* європейцем, хоча теж не до кінця — його історія не зовсім відповідала цьому окресленню, якщо не враховувати професійного зацікавлення і родинних коренів (російських, польських, румунських і литовських євреїв). Він також був неабияк англійським у своїх звичках та вихованні (міг без жодних зусиль перестрибувати з кокні свого дитинства на впевнену прозу Оксбриджу), хоча й тут не цілковито — бо надто єврейський, надто центральноєвропейський. Річ не в тому, що він почувався відчуженим від будь-якого з цих місць, хоча деколи так воно й було; йшлося радше про те, що він відчував зв'язок із проявами кожного з них, і саме тому не міг жодне з них відпустити.

Тож, мабуть, зовсім не дивно, що хоча спочатку ми осіли в Нью-Йорку, значну частину нашого спільного життя провели, плануючи проживання — або й життя — деінде. Ми були спеціалістами з пакування і часто жартували, що могли б разом написати книжку «Вдома у Європі: все, що вам варто знати про школи й нерухомість». Найкращий подарунок, який я зробила Тоні, — передплата «Залізничних розкладів» Томаса Кука.

По-справжньому він осів тільки-но після 2001 року. Частково це було пов'язано з його здоров'ям: того року йому діагностували давненький рак, і він відбув складну операцію, опромінення та інші виснажливі терапії. Частково — з атакою на Всесвітній торговельний центр. Подорожувати ставало дедалі складніше, і спричинений тією подією жах, поєднаний із його хворобою, призвів до дедалі тривалішого перебування вдома; він хотів залишатися поруч зі мною і хлопцями. Хоч якими були причини, протягом наступних років він поволі робився дедалі більшим (хоча так ніколи й не став цілковито) американцем — за іронією, це почалося, тільки-но він знайшов вагомі причини, щоб критично налаштуватися до американської політики. Тоні отримав громадянство: «Перевірте мене», звертався він до дітей за кілька тижнів до тестування, попри те, що впродовж років

викладав американську політику в Оксфорді, і вони радісно влаштували йому іспит. Приблизно 2003 року я помітила, як у його мисленні й у писанні відбувся перехід від «них» до «нас»: «Як ми живемо сьогодні».

Водночас то були роки Інституту Ремарка, який Тоні заснував 1995 року і яким керував аж до смерті. Його було створено на основі двох осей, що займали Тоні в його писаннях: зведення до купи Європи й Америки, історії та сучасної політики. Водночас він працював над розвідкою «Після війни» (2005), грандіозним починанням, яке щоденно випробовувало його фізичні й інтелектуальні сили, особливо після одужання від раку. Я добре пам'ятаю його виснаження і рішучість, коли він наполог ще й на тому, що працюватиме над есеями, вміщеними в цьому томі, попри те, що працював (як він сам про це говорив) «на вугільних копальнях» великої книги про Європу. Я хвилювалася через той тиск, який він на себе чинив, однак, озираячись, розумію, що він не здатен був нічого з цим вдіяти. Занурившись у роботу над текстом «Після війни», він почув спів канарок у копальнях нашого часу: результатом стали ці есеї, що благають нас — і особливо «нас», американців — прокладаючи собі шлях ХХІ століттям, озирнутися на століття ХХ-те.

Отож перед вами — збірка есеїв, але водночас це збірка одержимостей. Одержимостей Тоні. Усі вони тут: Європа й Америка, Ізраїль та Близький Схід, правосуддя, простір громадянської дискусії, держава, міжнародні відносини, пам'ять і забуття, а понад усе — історія. Повторювана знову і знову на цих сторінках пересторога, яка вказувала, що ми засвідчуємо крах «економічної епохи», її перетворення на «еру страху» і входження до «нової епохи непевності», знаменувала глибину його пригніченості та стурбованості через курс, який взяла політика. Його очікування були високими, він був відданим спостерігачем. Гадаю, у цих есеях ви знайдете і проникливого

реаліста, який вірив у факти, події, дані, і ідеаліста, який не мав прагнень дрібніших за добре прожите життя; і не тільки для себе, але й для суспільства.

Я впорядкувала ці есеї не лише тематично, а й хронологічно, тому що хронологія була однією із його найбільших obsesій. Врешті-решт він був істориком, а тому не надто толерував постмодерну моду на текстову фрагментованість чи розірваність наративу, особливо в історичних текстах. Він не поділяв ідеї про те, що єдиної істини не існує (хіба ж це не очевидно?), його не захоплювали деконструкції того чи іншого тексту. Він вірив, що справжня праця — говорити не про те, чого *не було*, а про те, що *існувало*: розповідати переконливі й чітко написані історії, ґрунтуючись на доступних свідченнях, і робити це, зважаючи на правильність і справедливість. Хронологія була не лише професійною чи літературною конвенцією, вона була передумовою — і навіть моральною відповідальністю, коли йдеться про історію.

Щодо фактів: мені ніколи не доводилося зустрічати когось, настільки відданого фактам, як Тоні. Наші діти перейняли це від початку: саме Деніелові, нині 19-річному, ми завдячуємо назвою цього тому, що походить від (імовірно, апокрифічної) цитати з Кейнса, однієї з найбільш улюблених мантр Тоні: «Коли змінюються факти, я зміню власну думку. А ви як чините, сер?». Я дуже швидко затирила цю особливість Тоні, і сталося це під час однієї із побутових ситуацій, які так яскраво висвітлюють людину. Відразу після одруження ми купили будинок у Принстоні, Нью-Джерсі (то була його ідея), однак будинком то було радше в теорії, ніж на практиці. Теоретично Тоні хотів там мешкати, проте на практиці ми жили в Нью-Йорку або подорожували Європою чи прямували ще куди-інде. Врешті я забажала продати будинок: він виснажував нас фінансово і, зізнаюсь, мене жахала думка, що в ньому довелось би мешкати. Це призвело до тривалих і складних дискусій про те, що робити з будинком, які перетворилися на суперечку, і врешті — на мовчазне та гнівне протистояння, спричинене різними поглядами на емоційне, історичне,

географічне значення будинків і домівок, а також на те, чому цей конкретний будинок нам пасував або не пасував.

Сперечатися з Тоні було справжнім викликом, адже він був майстром діалектичних розворотів, і будь-яку вашу точку зору міг спрямувати проти вас самих. Урешті-решт я створила таблицю, у якій виклала всі факти — із мого боку це був відчайдушний стратегічний крок: кошти, розклади електричок, тарифи на квитки, загальний час, проведений на Пеннстейшн і таке інше. Він уважно все вивчив і негайно погодився продати будинок. Ні жалю, ні каяття, ні звинувачень, ані необхідності в подальших обговореннях. Він уже налаштувався на створення наступного плану. Мене вражала й захоплювала ця його властивість. Завдяки їй він був наділений ясністю мислення — він не був прикутий до власних ідей або, як я виявила згодом, до своєї прози. Коли змінювалися факти — коли з'являвся кращий, переконливіший аргумент, — він по-справжньому змінював думку й рухався далі.

Йому була властива велика внутрішня впевненість. Не як екзистенційна риса — цю впевненість він заслужив важкою працею: він читав, засвоював, всотував, запам'ятовував більше фактів і знав більше «крутих речей», як він сам це називав, ніж будь-хто, кого мені доводилося зустрічати. Ось чому він не любив світських заходів чи вечірок: він був у певному сенсі сором'язливим і надавав перевагу тому, щоб залишатися вдома й читати. Він повторював, що з книжок, подалі від базікань «носіїв громадської думки», отримував набагато більше. У своєму вмінні пригадувати він досягнув майже механічного рівня, а своїх позицій доходив швидко й рішуче, просіюючи конкретну проблему крізь надзвичайні поклади власних знань і гострий аналітичний розум. Річ не в тому, що він цілковито собі довіряв — як і кожний із нас, він мав емоційні розлами, миті, коли розсудливість і тверезий глузд його покидали, однак траплялося це переважно в його житті, а не в писанні. Коли йшлося про ідеї, він був не з тих, хто вагається; йому властивим був чистий інтелектуальний контроль і вміння без перешкод поєднувати ідеї та аргументи.